

Tadeusz Kopyś*
Kraków

Wschód w polityce narodowej i zagranicznej Węgier w XX wieku i na początku XXI wieku

Abstract

Since Hungary's accession to the European Union, the disappointment of the Hungarian society has grown and resulted in a decline in trust in EU institutions. Fidesz is a moderately Eurosceptic party, while Jobbik was a strongly anti-EU party. In July 2010, Viktor Orbán stated that Western societies were in crisis, had lost their moral foundations. After the election success in 2010 and the formation of a new party-based government, Fidesz used Euroscepticism to expand the government's room for maneuver in foreign policy. The source of this tendency in politics is the concept of Turanism – the idea of Hungarians being related to peoples of Turkish and Finno-Ugric origin – popular in the interwar period. Is this idea detectable today in Hungarian foreign policy? It seems that the “policy of opening to the East” and the more radical idea of “Eurasianism” have become the modern embodiment of the idea that was present and quite popular on the Danube in the first half of the 20th century. It proves that some Hungarian elites have a clear inclination towards the East.

Keywords: Eastern policy, Euroasianism, Hungary, Eastern policy, Turanism

Słowa kluczowe: polityka wschodnia, euroazjanizm, Węgry, turanizm

Węgrzy, z racji swojej konstrukcji etnicznej i etnogenezy, stanowią swoisty ewenement w Europie Środkowej. Już w XIX w. inteligencja węgierska zdawała sobie sprawę z tego, że Węgrzy są sami. Ten dziewiętnastowieczny pesymizm w połączeniu z kataklizmami kolejnego stulecia, które dotknęły naród węgierski, ukształtowały poczucie „morderczej samotności”, którą elity madziarskie próbowały zwalczać za pomocą szukania sojuszników¹. Obecnie uważa się,

* Uniwersytet Jagielloński; e-mail: tadeusz.kopys@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0002-9548-4591.

¹ I. Farkas, *A turánizmus*, „Magyar Tudomány” 1993, nr 7, s. 867.

że koncepcja turańska (o tureckim pochodzeniu języka węgierskiego) nie pomogła w rozwoju idei narodowej na Węgrzech, ale stała się przeszkodą w jej kształtowaniu. Zmieniło się ocenianie Wschodu przez elity węgierskie. Na początku XX w. poeta Endre Ady krytykował wszystkich tych, którzy kultywowali związki współczesnych mu Węgrów z prehistoryczną (azjatycką) historią całego narodu. Przeciwnie do Istvána Széchenyiego, wielkiego Węgra pierwszej połowy XIX w., który wielokrotnie i w pozytywnym sensie odwoływał się do „azjatyckiej kolebki Madziarów”, Ady twierdził, że przywiązywanie się do azjatyckiej przeszłości kłóci się z ideą postępu, rozwoju. Na początku XX w. Ady i postępową część rodzimych elit rozpoczęli wydawanie pisma „Nyugat” (Zachód), w którego tytule zdefiniowali system wartości, jakiemu zamierzali hołdować.

Od koncepcji językowych do braterstwa etnicznego

W okresie kształtowania się burżuazyjnej koncepcji narodu węgierskiego powstało pojęcie „őstortenet” (prehistoria), będące kalką niemieckiego „Urgeschichte”. W drugiej połowie XIX w. misją Węgierskiej Akademii Nauk były badania nad pochodzeniem narodu węgierskiego oraz udowodnienie jego wyjątkowych zdolności państwowotwórczych. Zaczęto wówczas gruntownie badać źródła z węgierskich archiwów dotyczące panowania tureckiego na Węgrzech. Dzieło to rozpoczęli Antal Gévay oraz János Repiczky. Gévay w 1841 r. wydał ważną pracę, która do współczesnych czasów jest podstawą turkologii węgierskiej – *A budai pasák*². Także węgierscy emigranci po powstaniu narodowym z 1848–1849 r. mieli wpływ na rozwój tureckiego nacjonalizmu i kształtowanie więzi turecko-węgierskich. Należy tu wymienić Daniela Szilágyiego (1831–1885), który po klęsce powstania wraz z Lajosem Kossuthem wyemigrował do Turcji. Podczas 36 lat swojego życia w Turcji Szilágyi zebrał pokaźną liczbę tureckich rękopisów dotyczących Węgier, a także wyposażył rodzący się ruch młodoturecki w powstające wówczas w Europie teorie narodowe³.

W czasach reform (1825–1848) retoryka i narracje historyczne epoki podkreślały dychotomię Wschód-Zachód, a jednocześnie gloryfikowały azjatycką prehistorię narodu, co przykuwało uwagę polityków. Według węgierskich historyków ta debata, w której oprócz hrabiego Széchenyiego i Kossutha uczestniczyli także inni politycy i mówcy, była przełomem w stosunkach Széchenyiego z liberałami. Poruszano w niej najbardziej aktualne kwestie dotyczące formowania się narodu i transformacji kraju feudalnego w nowoczesne państwo kapitalistyczne. Debatę wywołała książka hr. Széchenyiego *A kelet népe*⁴, która ukazała się latem 1841 r.

² I. Vászary, „Nemzeti” és/vagy „nemzetközi”: a magyar orientalisztika dilemmái, [w:] *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*, red. A. Szilágyi, A. Bollók, Budapest 2017, s. 148.

³ Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernisation of Turkish Political Ideas*, Syracuse 2000, s. 195.

⁴ Początkowo książka miała nosić tytuł *Lélekharang*, ale Széchenyi zmienił go na *A kelet népe* (Lud Wschodu), ponieważ uznał, że podkreślenie wschodniego pochodzenia narodu jest najbardziej wyrazistym i skutecznym sposobem wykazania wad programu politycznego liberałów, na których czele stał L. Kossuth.

Publikacja tego węgierskiego arystokraty, która była po części reakcją na program proeuropejskich liberałów, spowodowała rosnącą fascynację Azją, nie tracącą na sile do XX w.

Język narodowy stał się ważnym elementem rozwoju nacjonalizmu węgierskiego w XIX w. Teorie o tureckim pochodzeniu języka węgierskiego rozwijały się pod wpływem poglądów niemieckiego uczonego Friedricha Maxa Müllera (1823–1900), który sytuował Madziarów wśród narodów tureckich. Słowo „turanizm” pochodzi od słowa *turan*, wywodzącego się prawdopodobnie z języka staroperskiego i oznaczającego pradawną, mityczną krainę w Azji Środkowej, która była zamieszkiwana przez plemiona o tureckim pochodzeniu⁵. Z terminem „turanizm” łączy się wspomniana już wyżej dyskusja dotycząca pochodzenia Węgrów.

Pod koniec XIX w. związki z narodem tureckim miały jeszcze większy potencjał propagandowy. Zaczęło się od publikacji badań językoznawcy Józsefa Budenza, który twierdził, że elementy finougryjskie miały o wiele większy wpływ niż tureckie na kształtowanie się języka madziarskiego. Jego przeciwnikiem był Arnim Vámbéry, językoznawca węgierski pochodzenia żydowskiego, autor pracy *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben* (Rasa turecka w ujęciu etnologicznym i etnograficznym) z 1885 r. Po śmierci Hunfalvego i Budenza (odpowiednio 1891 i 1892), pomimo tego, że zwycięstwo teorii ugrofińskiej wydawało się pewne, koncepcja turańska odżyła na nowo. Przyczyn tego stanu rzeczy należy upatrywać w fakcie, że uczniowie Vámbéry’ego opanowali Węgierską Akademię Nauk. Stało się tak również z powodów politycznych – identyfikacja z narodami tureckimi dawała Węgom więcej niż utożsamianie się z żyjącymi na zboczach Uralu prymitywnymi ludami (nawet przez Rosjan traktowanymi pogardliwie i określanymi jako Samojedzi). Tak więc idea turańska funkcjonowała początkowo jako temat dociekań dla lingwistów i językoznawców⁶. W 1882 r. Vámbéry wydał pracę pt. *A magyarok eredete* (Pochodzenie Węgrów), gdzie skonstatował, że język węgierski jest spowinowacony z mową pradawnych ludów tureckich. W 1910 r. ukazały się drukiem wiersze Árpáda Zempléniiego pod tytułem *Turáni dalok* (Pieśni turańskie). Autor uważał, że kultura europejska zagraża ludom turańskim w Rosji, poddawanych wynaradawianiu przez agresywną politykę rusyfikacji⁷.

Na Węgrzech współistnieją obok siebie fundament chrześcijański i turanizm. Te dwie tradycje geopolityczne konkurują ze sobą, ale czasami wzmacniają się

⁵ L. Szendrei, *A turanizmus. Definíciók és értelmezések 1910-től a II. világháborúig*, Máriabesnyő-Gödöllő 2010, s. 7.

⁶ J. Winternitz, *The „Turanian” Hypothesis and Magyar Nationalism in the Nineteenth Century*, [w:] *Culture and Nationalism in the Nineteenth-Century Eastern Europe*, red. R. Sussex, J.C. Eade, Ohio 1985, s. 163. W węgierskiej literaturze tematyka turańska znalazła miejsce w następujących pracach: É.K. Nagy, *A turáni gondolat*, [w:] *Östörténet és nemzettudat 1919–1931*, Szeged 1991, s. 44–50; S. Hajnóczy, *Turáni világgpolitika*, Szeged 1934; G. Németh, *A magyar turánizmus*, „Magyar Szemle” 1931, nr 11, s. 132–139; J. Schmidt, *Turánizmus*, „Nyugat” 1925, nr 18, s. 137–200; G. Szekfű, *A turáni szláv parasztállam*, „Magyar Szemle” 1929, nr 5, s. 30–37; M. Gömbös, *Turáni kérdés*, Bonyhád 1922.

⁷ M. Kowalczyk, *Hungarian Turanism. From the Birth of the Ideology to Modernity – an Outline of the Problem*, „Historia i Polityka” 2017, nr 20, s. 49–63.

nawzajem poprzez fuzję kultur i kreowanie Węgier na pomost łączący Wschód i Zachód. Pomimo dominującego dyskursu tysiącletniego państwa chrześcijańskiego elementy wschodnie, jak nomadyzm i pogaństwo, były stale obecne w społeczeństwie węgierskim, a nawet włączyły się w niektóre mity chrześcijańskie. Kiedy to było wygodne, wykorzystywano wizerunek Węgier jako chrześcijańskiego bastionu broniącego kraju oraz Europy przed prawdziwymi lub domniemanymi wrogami ze Wschodu. Turanizm kreuje inną orientację geopolityczną: poprzez swoje inklinacje ze Wschodem próbuje oderwać Węgrów od Zachodu i wskazać na ich prawdziwych lub wymaginowanych krewnych w Eurazji. W związku z tym ma dwóch wrogów: liberalizm i kosmopolityzm.

W okresie międzywojennym Paikert propagował ideę współpracy Węgier z krajami turańskimi. Powoływał się przy tym na wybitnych Węgrów, którzy zasłużyli się jako badacze terenów wschodnich (Aurél Stein – geografia Azji Mniejszej, Jenő Cholnoky – hydrografia Chin i Mandżurii, Lajos Lóczy – badacz złóż ropy naftowej na wyspach Oceanii). Wśród zacofanych ludów turańskich i azjatyckich Węgry miały według niego misję specjalną: „My, Węgrzy, jesteśmy powołani do wielkich zadań na Wschodzie. Nie bądźmy małej wiary [...] nasze niegodne położenie [straty w wyniku traktatu triańskiego] nie może trwać wiecznie. Polska do końca wojny [pierwszej wojny światowej – przyp. T.K.] była w obcych rękach, a dziś jest wspaniała, wolna i niepodległa. Takie też będą Węgry”⁸.

Teorie o tureckich korzeniach języka węgierskiego były wykorzystywane na gruncie politycznym. Wzmagające się nacjonalizmy narodów środkowej Europy doprowadziły do wyłonienia się w madziarskim nacjonalizmie poczucia odrębności i izolacji w przeważającym słowiańskim i germańskim otoczeniu. Ponadto dla Węgrów znacznie korzystniejsze było szukanie swoich korzeni razem z narodem tureckim niż z zapóźnionymi rodakami z azjatyckiej części Rosji, którzy odżywiali się surowym mięsem, zamieszkiwali tundrę i nigdy nie utworzyli swojego państwa.

W dotychczasowej historiografii węgierskiej króluje pogląd, że idea turańska nie posiadała żadnych związków z działalnością polityczną, a była jedynie koncepcją współpracy pomiędzy narodami wywodzącymi swoje historyczne korzenie z Azji⁹. Trzeba jednak podkreślić, że poglądy przypisujące Madziarom – jako najbardziej na zachód wysuniętemu narodowi ugrofińskiemu – rolę przewodnią wśród narodów turańskich były obecne i silne akcentowane przez cały okres międzywojenny. W kilku przypadkach wpływ idei turańskiej na politykę węgierską w okresie 1918–1940 był dość wyraźny. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie dziejów idei turańskiej w dyskursie politycznym po 1989 r.

Węgierskie elity polityczne dysponowały także wybitnymi orientalistami zajmującymi się Bliskim Wschodem, Turcją oraz narodami i państwami Azji.

⁸ A. Paikert, *Magyar lehetőségek a Keleten*, Budapeszt 1930, s. 24–25. Zdaniem publicystów „Turánu” wielkie możliwości do ekspansji gospodarczej na terenach Azji i Dalekiego Wschodu otwierało nawiązanie stosunków dyplomatycznych z Japonią. Zob. szerzej: *Turáni mult, turáni jövő*, Turán 1936, s. 1–4.

⁹ É. K. Nagy, *A turáni gondolat...*, s. 42.

Należeli do nich m.in.: Pál Teleki, Ármin Vámbéry, Jenő Cholnoky, Alajos Paikert, Gyula Mészáros oraz Béla Vikár. W drugiej połowie XIX w. rządy węgierskie oraz Węgierska Akademia Nauk sfinansowały kilka wypraw naukowych do krajów Azji. Fakt ten można uznać za ukierunkowanie polityki zagranicznej Węgier (w kolejnym stuleciu kierunek wschodni był niezwykle popularny). Hrabia Jenő Zichy (zmarł w 1906) w 1895 r. współfinansował wyprawę w rejon Kaukazu i Azji Środkowej. Zorganizowano ją z okazji millenium obecności państwa węgierskiego w Europie. Ojciec Jenő Zichy, Ödön Zichy, był organizatorem Muzeum Orientalnego w Wiedniu. Zichy sprzeciwił się tezie o pokrewieństwie Węgrów z ludami finougryjskimi¹⁰. Zorganizował wyprawę w góry Kaukazu i szukał tam przodków Madziarów, jednak car Mikołaj II nie pozwolił na przeprowadzenie wykopalisk i wyprawa zakończyła się tylko zebraniem różnych materiałów etnograficznych¹¹. Nawiązanie bliższej współpracy z narodami uznawanymi przez Madziarów za „turańskie” odbywało się dość wolno. O szerzeniu idei turańskiej wśród najbardziej spokrewnionych z Madziarami Wogulów i Ostiaków (zach. Syberia) nie było nawet mowy, a zainteresowanie nią w rodzinie narodów ugrofińskich wykazywali jedynie Finowie i Estończycy. Finowie ze swej strony również podtrzymywali ideę więzi ludów ugrofińskich i wydawali pismo „Fenno-Ugria”, które jednak ukazywało się dość krótko. W Budapeszcie liczono też na zainteresowanie Samojedów żyjących w rejonie Uralu, lecz ci – podobnie jak Ostiaci – dysponowali tak skromnym zapleczem kulturalnym, że podejmowanie z nimi poważniejszej współpracy nie było możliwe. Brano również pod uwagę Mongołów i Tunguzów, ale oba te narody znajdowały się pod przemożnym wpływem Rosjan i Chińczyków. Turcy od 1910 r., od rewolucji młodotureckiej, interesowali się współpracą narodów turańskich. W okresie pierwszej wojny światowej Turán był identyfikowany z obszarami znajdującymi się na przestrzeni dziejów pod wpływami tureckimi, a zatem i z hasłami pantureckimi. Po dojściu do władzy Mustafy Kemala ruch ten został zapomniany jako utopijny, a idea turańska zesłała na boczny tor dyskusji politycznych.

Turanizm wkracza na salony polityczne

Wschód (*Kelet*) w węgierskiej polityce jest nie tylko kierunkiem na mapie, ale też miejscem pochodzenia narodu, kolebką prapradawnej ojczyzny (*őhaza*). Kariera idei turańskiej rozpoczęła się w 1910 r., wraz z założeniem Turáni Társaság

¹⁰ Najbliżsi rodacy Węgrów – Ostiaci i Chantowie – reprezentowali niski poziom rozwoju społeczno-politycznego, dlatego też w drugiej połowie XIX w. często poszukiwano wymagowanego pokrewieństwa wśród ludów tureckich.

¹¹ Pod koniec XIX w. doszło też do wysłania ekspedycji naukowej w rejon północnego Kaukazu. Badano tam wówczas dialekt kabardyjski, rzekomo najbardziej odpowiadający językowi węgierskiemu. Jeden z badaczy, Gábor Bálint de Szentkatolna, orzekł, że węgierskie słowo bóg (*Isten*) pochodzi od sformułowania *s-te-n*, co w języku kabardyjskim miało oznaczać „dawcę ognia”. Zob. *Exploring Caucasus in the 21 Century*, red. F. Companjen, L.K. Marác, L. Versteegh, University of Amsterdam Press 2010, s. 30–38.

(Towarzystwo Turańskie). Od początku swego istnienia organizacja ta była zainteresowana możliwościami ekspansji gospodarczej na terenach Bliskiego Wschodu, Morza Kaspijskiego i Turcji. Dowodem na to był szereg ekspedycji naukowych przeprowadzonych przez założycieli towarzystwa (Pál Teleki, Béla Széchenyi, Jenő Cholnoky) do Azji Mniejszej i Centralnej oraz w rejony Kaukazu¹². Ruch turański ukształtował się właśnie w tym czasie, prawdopodobnie w odpowiedzi na formujące się i rosnące w siłę pangermanizm i panslawizm, uznawane za zagrożenie dla narodu węgierskiego.

Od 1913 r. ukazywało się pismo „Turán”. Już w pierwszym numerze zaczęło rywalizację z Niemcami o hegemonię na Wschodzie. W pewnym sensie powołanie „Turánu” było odpowiedzią na ukazujące się w Niemczech pismo „Asien” i działanie Deutsch-asiatische Gesellschaft. Z hasłem *Keletre, magyar* (Na Wschód, Węgrzy) pismo „Turán” zagrzewało elity polityczne do zainteresowania terenami Azji, aby stały się one w przyszłości podstawą do powstania Magna Hungarii. Być może Węgrzy, cierpiący na kompleks małego narodu o bardzo bogatych tradycjach państwowych, pragnęli zrealizować swoje ambicje na polu ekonomicznym. W 1913 r. w „Turanie” pisano: „Położenie geograficzne i ustrój rzeczny Węgier kieruje nasze państwo nie na Zachód, lecz na Wschód. [...] Największe tereny Azji, gdzie Węgrów odbiera się pokojowo z racji ich pokrewieństwa, są jeszcze nietknięte, a lubi się ich, ponieważ są narodem małym i neutralnym, i blisko spokrewnionym z narodami azjatyckimi. Jak dotąd było to z korzyścią dla małej Belgii, która w stosunku do swoich rozmiarów zdobyła niewspółmierne znaczenie i sławę imperium światowego. Ta korzyść jest jeszcze większa dla narodu węgierskiego, musimy ją tylko dobrze wykorzystać”¹³.

Idea turańska zyskała na znaczeniu i nabrała charakteru politycznego w XX w., a w szczególności po pierwszej wojnie światowej. Jednak już od końca XIX w. historyk i członek Węgierskiej Akademii Nauk Ferenc Pulszky oraz językoznawca Ármin Vámbéry zwracali uwagę na związki polityczno-kulturowe z narodami tureckimi. Istnieją teorie, że pod wpływem poglądów Vámbéry’ego rozwinął się w Turcji osmańskiej ruch młodoturecki. W 1876 r., podczas swojej podróży do Azji, Vámbéry został przyjęty przez osmańskiego sułtana Abdulhamida II, a w odpowiedzi na Węgrzech gościła turecka delegacja, witana w licznych węgierskich miastach. Ten nagły wzrost sympatii turecko-węgierskich tłumaczy się tym, iż w tym samym okresie rósł w siłę ruch panslawistyczny. Współpracę turecko-węgierską można tłumaczyć także nasilającą się przed pierwszą wojną współpracą państw centralnych z Turcją. Po wybuchu rewolucji młodotureckiej kilku liderów tego ruchu kontaktowało się bezpośrednio z działaczami turańskimi, a Pál Teleki przebywał w Stambule na zaproszenie liderów młodotureckich. W okresie międzywojennym turanizm wiązał się z antysemityzmem, chociaż główny ideolog turanizmu, Vámbéry, był pochodzenia żydowskiego. Po podpisaniu przez Węgry traktatu triańskiego to Żydom przypisywano wszystkie wartości i idee, które były obce Madziarom: liberalizm, praktyki związane z gospodarką rynkową, kulturę burżuazyjną.

¹² B. Ablonczy, *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*, Budapest 2016.

¹³ A. Paikert, *Ázsia jövője*, „Turán” 1913, nr 1, s. 10–11.

W okresie między pierwszą a drugą wojną światową władze węgierskie rozbudowały relacje z krajami ugrofińskimi i tureckimi. Były to związki tak na płaszczyźnie kultury, jak i dyplomacji. Węgierskie przedstawicielstwo dyplomatyczne w Estonii zorganizowało w 1927 r. Kongres Ugrofiński. Odtąd nie tylko pokrewieństwo z narodami tureckimi, ale także ugrofińskimi było podkreślane w programie ruchu turańskiego, który w 1928 r. występował pod nazwą Węgierskiego Centrum Kultury Orientalnej (Magyar Keleti Kultúrközpont), natomiast od 1931 zmienił nazwę na Węgierskie Stowarzyszenie Pokrewieństwa (Magyar Néprokonsági Egyesület). Jego działalność skupiała się na zagadnieniach fińskich, estońskich, bułgarskich i tureckich. Idea była bardzo popularna w węgierskich elitach rządowych i pod koniec lat dwudziestych mówiono już o czterdziestoosobowym lobby turańskim w węgierskim parlamencie¹⁴.

Po 1920 r. węgierscy turaniści propagowali ideę zerwania z Zachodem, porzucenia serwilistycznej postawy Węgier wobec „moralnej zgnilizny płynącej z filozofii zachodniej” i związanych z Zachodem wartości. Wzywano do zjednoczenia się wszystkich ludów turańskich (tureckich) i przeciwstawienia się „semickiej korupcji i aryjskiej dekadencji”¹⁵. Turanizm węgierski nabrał rozmachu po dojściu do władzy we Włoszech Mussoliniego, ale swoich sojuszników poszukiwał na Wschodzie oraz w Azji. Podstawowym odczuciem wiążącym się z ideologią turanizmu w okresie międzywojennym było to, że Europa była niesprawiedliwa i okrutna wobec Węgier w czasach Trianon, a Zachód zapomniał, że Madziarzy przez stulecia byli obrońcami zachodniej cywilizacji. W obliczu tej niegodziwości, niesprawiedliwości i zapomnienia o Węgrach odwrócili się oni od niewdzięcznego Zachodu i szukali orientalnych sojuszy zgodnych z ich wschodnim pochodzeniem.

Czynniki natury nacjonalistycznej kształtowały politykę Węgier w latach rządu Istvána Bethlena (1921–1931). W znacznej mierze wpływały one na charakter stosunków węgiersko-tureckich. Państwa te zdawały zbliżać się ku sobie z racji polityki zagranicznej wrogiej im sowieckiej Rosji. W polityce wewnętrznej autorytarna Turcja Mustafy Kemala Atatürka również była podobna do horthystowskich Węgier. Inicjatywa zbliżenia turecko-węgierskiego wyszła ze strony Mussoliniego, który po umowie włosko-tureckiej pragnął rozszerzyć pakt dwustronny o Węgry. Plany te były związane z nową polityką bałkańską Włoch. Ponadto Węgrzy byli zainteresowani powołaniem szerszego bloku na Bałkanach, który mógłby stanowić przeciwwagę dla wrogiej im Małej Ententy. Planowany „trójstronny” pakt turecko-grecko-bułgarski nie doszedł jednak do skutku. Grecki premier Venizelos był mu przeciwny, ponieważ stanowiłby on oczywiste wyzwanie dla zainteresowanych tym regionem Włoch.

Rząd w Budapeszcie nigdy nie przyjął w całości ideologii turańskiej do swojego programu, ale z pewnością była ona wykorzystywana jako koło napędowe polityki zagranicznej Budapesztu (np. zimą 1939–1940 władze zgodziły się

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (Węgierskie Archiwum Narodowe, Archiwum Krajowe, dalej: MNL OL), K 28, 209. cs., 412. tétel, 308. biz.–1925. sz.

¹⁵ M. Laruelle, *Eurasianism and the European Far Right. Reshaping the Europe–Russia Relationship*, Lanham 2015, s. 181.

na utworzenie Legionu Węgierskiego w Finlandii, aby wspomagać ją w walkach z Armią Czerwoną). Wcześniej Benedek Baráthosi-Balogh, który badał kultury ludów tunguskich i był gorącym orędownikiem współpracy węgiersko-japońskiej, z radością przyjął zwycięstwo Japonii w wojnie z Rosją (1904–1905), uznając Japończyków za zbawców świata uraloaltajskiego.

W XX w. turanizm wyszedł poza ideologię konkurencyjną wobec panslawizmu i romantyczne opowieści o jeźdźcach ze Wschodu, którzy opanowali część Europy i założyli tam swoje państwo¹⁶. Po 1920 r. zwolennicy tej idei szukali w szeregach Ligi Narodów sojuszników, którzy byliby w stanie wesprzeć węgierskie dążenia do rewizji granic. Wiele wybitnych osobistości z życia publicznego Węgier było zwolennikami ruchu turańskiego (premier Gyula Gömbös, historyk Bálint Hóman). W okresie międzywojennym także na Węgrzech pojawiły się radykalne grupy turanistów, które odrzucały przykładowo sympatyzowanie węgierskich faszystów z niemieckimi nazistami (potępiano aryjskie poglądy Ferencza Szalasiego). Druga wojna światowa ponownie przyniosła większe zainteresowanie turanizmem, a w samym Budapeszcie Towarzystwo Turańskie miało ponad 550 członków. Niestety po 1945 r. dominacja sowiecka sprawiła, że ruch został wyciszony na kolejne 50 lat¹⁷.

Ekspansja gospodarcza nie odgrywała poważniejszej roli w programie Towarzystwa Turańskiego, chociaż niejednokrotnie podkreślano przewodnią rolę narodu węgierskiego w „świecie turańskim”. Alajos Paikert, jedna z wiodących postaci towarzystwa, odrzucał pomysł zdobycia kolonii w wyniku działalności organizacji, przypisywał jednak Węgrom rolę przekaźnika cywilizacji w świecie narodów turańskich, podobną do roli, jaką pełniła Belgia w swoich koloniach. Paikert zapowiadał renesans ludów turańskich po czasach rozkwitu rasy słowiańskiej i germańskiej. Węgrom, najbardziej na zachód wysuniętemu narodowi turańskiemu, przypisywał znaczenie przywódcze, gdyż – jak pisał – „na nas jako przedstawicieli ludów turańskich czeka odpowiedzialne, ale i chwalebne zarazem zadanie, żeby być duchowym i gospodarczym przywódcą 600 milionów ludów Turanu”¹⁸. Trzeba jednak podkreślić, że w latach 1917–1918, kiedy sytuacja międzynarodowa wskazywała na fiasko planów imperialnych, na Węgrzech znalazła się grupa polityków, która podkreślała potrzebę kontrolowania szlaków handlowych w kierunku Bliskiego Wschodu czy też budowania linii kolejowej Warszawa–Koszyce–Arad–Saloniki. Planowano przy tej okazji wzmocnić kontakty pomiędzy Europą Środkową z jednej strony a Persją i Indiami z drugiej. Publicyści „turańscy” posługiwali się przy tym hasłami obrony interesów narodów azjatyckich, m.in. Turków¹⁹.

¹⁶ B. Basics, *A nemzettudat változása a magyar történelmi festészetben és grafikában 1948–49 után*, [w:] *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*, red. T. Hofer, Budapest 1996, s. 143–154.

¹⁷ J. Kessler, *Turanism and Pan-Turanism in Hungary: 1890–1945*, Berkeley 1967, za: M. Kowalczyk, *Hungarian Turanism...*, s. 54–55.

¹⁸ A. Paikert, *A Turáni Társaság eddigi és jövőendő működése*, Budapest 1914, s. 9.

¹⁹ J. Horváth, *Az indiai út hegemóniája*, „Turán” 1918, s. 378.

Towarzystwo Turańskie miało silny wpływ na politykę zagraniczną węgierskiego rządu. Praktycznie wszystkie petycje o finansowanie działalności organizacji były rozpatrywane pozytywnie. Z czasem poza kontaktami o charakterze ekonomicznym pojawiły się kontakty natury kulturalnej. Towarzystwo tworzyło filie w stolicach państw – od Tallina, poprzez Sofię, aż po Ankarę. Od początku lat dwudziestych kongresy naukowe językoznawców węgierskich zmieniały stan dotychczasowych badań. W lutym 1922 r. na posiedzeniu Węgierskiej Akademii Nauk István Zichy uzupełnił brakujące ogniwa w teorii o pochodzeniu języka węgierskiego. Jego zdaniem kilka stuleci przed „zdobyciem ojczyzny” przodkowie dzisiejszych Madziarów znajdowali się pod silnym wpływem ludów tureckich. Nie mogli dokonać podbojów w Europie Środkowej, nie korzystając ze zdobyczy wyżej od nich wówczas stojących cywilizacyjnie ludów tureckich²⁰.

Węgierscy turaniści wiązali nadzieje z poparciem ze strony Japonii i Chin na arenie międzynarodowej, bowiem w porównaniu z małymi narodami azjatyckimi te dwa posiadały bogatą historię i znaczącą pozycję. Wątpliwa wspólnota językowa z Węgrami nie znalazła jednak w tych krajach poważniejszej liczby zwolenników. Podstawy naukowe „wspólnoty turańskiej” były bardzo słabe, ale nie one były najważniejsze. Największe problemy dostrzegano w sprawach politycznych. Z jednej strony narody uznawane za potencjalnych sprzymierzeńców (np. zamieszkujące terytorium Rosji) miały niską kulturę, co pociągało za sobą brak zainteresowania ideą. Z drugiej strony państwa silniejsze nie wykazywały zainteresowania ideą znad Dunaju. Jak pisał Németh: „Chiny nam nie pomogą, nawet reprezentanci Japonii na posiedzeniach Ligi Narodów głosują przeciwko naszym interesom i jest zupełnie dla nich obojętne, czy Szeklerzy²¹ należą do Węgier, czy też do Rumunii”²². Słowa te dowodzą, że zwolennicy idei turańskiej liczyli na poparcie silniejszych państw, mogące doprowadzić do wydzwignięcia sprawy węgierskiej na powierzchnię międzynarodowej polityki.

Pod koniec lat trzydziestych wzmógł się wpływ idei turańskiej na rząd węgierski. Szef towarzystwa Jenő Cholnoky często zwracał się do niego z prośbą o dofinansowanie działalności. Szczególną wagę przykładano do faktu, że towarzystwo „posiadało duży wpływ na politykę zagraniczną Węgier”, w związku z czym przyznano mu 4 tys. pengő dotacji²³. Nowe koszty były związane z kontaktami, jakie rozwinęły się w wyniku powstania w Budapeszcie misji dyplomatycznej Japonii i Estonii. Już na początku lat dwudziestych powstało Japán-Turáni Társaság (Towarzystwo Japońsko-Turańskie), co odbierano jako sojusz ludów turańskich przeciw ludom aryjskim i słowiańskim. Co ciekawe, cech turańskich nie odmawiano nawet Ukraińcom i przyznawano je wszystkim

²⁰ Körösi Csoma Archivum I (1922), János Török, *Új elmélet a magyarság kialakulásáról*. Badania dotyczące prehistorii Madziarów prezentuje praca Pétera Veresa pt. *The Ethnogenesis and Ethnic History of the Hungarian People*, Budapest 1996.

²¹ Węgierskojęzyczna ludność w Siedmiogrodzie. Po traktacie triańskim w 1920 r. ich ziemie zostały przyłączone do Rumunii.

²² G. Németh, *A Magyar...*, s. 136–137.

²³ MNL OLK-28-1939-L-17135-nr 534.

narodom pomiędzy Karpatami i Adriatykiem, tzn. zamieszkującym na obszarze dawnej Korony św. Stefana²⁴.

W latach dwudziestych na Węgrzech krytykowano krzywdzące Turcję postanowienia traktatu w Serves. Podczas wojny grecko-tureckiej dyplomacja węgierska stała po stronie Ankary. Po podpisaniu paktu włosko-węgierskiego w 1927 r. Węgry starały się – wykorzystując „turańską” solidarność – podpisać podobny układ z Turcją. Jego celem miało być znalezienie silnego państwa, które wywierałoby wraz z Włochami nacisk polityczny na Jugosławię. Namacalne efekty przyniosła podróż Bethlena do Sofii i Ankary w marcu 1930 r. Mustafa Kemal bardzo życzliwie przyjął delegację madziarską i stwierdził, że współpraca w trójkącie turecko-bułgarsko-węgierskim miałyby większe szanse, gdyby Bułgaria i Węgry posiadały wspólną granicę. Ponadto turecki mąż stanu pozytywnie odniósł się do możliwości wzajemnego popierania się na płaszczyźnie obrony mniejszości narodowych²⁵.

W 1930 r. doszło do rozmów Istvána Bethlena z Kemalem Atatürkiem. Trwające około 30 minut spotkanie w stolicy Turcji poświęcono głównie omawianiu więzi łączących niegdyś naród węgierski i turecki. Podczas rozmów wywodzono je od wspólnoty ludów turańskich, zagrożonych zdaniem Bethlena przez „niebezpieczeństwo panslawistyczne”. Węgry planowały, aby wraz z sojusznikami uszczuplić wpływy państw słowiańskich na Bałkanach²⁶. Nie podważono jednak znaczenia Małej Ententy, a rozmowy w Ankarze okazały się tylko międzynarodową demonstracją.

Wdzięczność tureckiego męża stanu Mustafy Kemala wobec Węgier dotyczyła za to spraw językowych. Jeszcze w latach pierwszej wojny światowej węgierski turkolog Gyula Németh rozpoczął prace nad reformą tureckiego alfabetu. Prezydent Turcji był szczególnie zadowolony z faktu, że Németh wprowadził tylne i przednie samogłoski, podobne do tych w gramatyce języka węgierskiego. W 1932 r. zostało otwarte Tureckie Towarzystwo Lingwistyczne, które po latach, w 1957 r., wybrało prof. Németha na członka honorowego²⁷.

Pod koniec lat trzydziestych Turáni Társaság – którego siedziba notabene mieściła się w gmachu parlamentu węgierskiego – ogrywało coraz większą rolę w polityce zagranicznej. W 1939 r., w okresie rewindykacji terenów południowej Słowacji i Rusi Zakarpackiej, towarzystwo orzekło, że nowo przyłączone do Węgier terytoria są „czysto turańskie”. Niedługo potem zwróciło się do ministerstwa spraw wewnętrznych z prośbą o zgodę na rozpowszechnianie napisu *Erdély vissza* (Siedmiogród z powrotem) wraz z symbolem Towarzystwa Turańskiego i herbem Siedmiogrodu. Rząd węgierski podszedł do tej sprawy wyjątkowo trzeźwo i odmówił zgody na bezpodstawne wykorzystywanie haseł

²⁴ Zwolennicy idei turańskiej przypisywali cechy turańskie poezji Sándora Petőfiego pochodzenia serbsko-węgierskiego i prozie Ferenca Herzega który miał niemieckie korzenie rodzinne. Zob. szerzej: M. Gömbös, *Turáni kérdés...*, s. 8–9.

²⁵ MNL OL, Küm. res. pol. -1930-32-200.

²⁶ D. Nemes, *A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben*, Budapest 1964, s. 354.

²⁷ A. Dilacar, *Prof. J. Nemeth's Role in the Turkish Alphabet and Language Reform*, [w:] *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Nemeth*, Budapest 1976, s. 351–354.

służących restauracji jedności terenów przedtrianońskich. Ponadto rząd w Budapeszcie stwierdził, że podburzanie do oderwania Siedmiogrodu od Rumunii mogłoby się przyczynić do gorszego traktowania węgierskojęzycznej ludności tej prowincji²⁸.

Obecność turanizmu w węgierskiej polityce po 1945 roku

Po 1945 r. aktywność ruchu turańskiego na Węgrzech praktycznie wygasła. Towarzystwo Turańskie w 1947 r. zostało rozwiązane przez władze. Można nawet mówić o zbliżeniu do koncepcji ugrofińskiej w polityce zagranicznej i mocnym jej akcentowaniu przez władze komunistyczne. Było to widoczne przykładowo w stosunkach fińsko-węgierskich. Prezydent Urho Kekkonen był jednym z pierwszych zachodnich polityków, który rozmawiał z Jánosem Kádárem. W czasach dyktatury komunistycznej Węgry stały się państwem promującym dialog państw po obydwu stronach żelaznej kurtyny, a nawet liderem w relacjach krajów o różnych ustrojach politycznych. Dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych idea turańska powróciła z dużą siłą – pojawiły się publikacje książkowe, wznowiono pismo „Turán”.

Przed 1956 r. Węgry nie dążyły do pełnego wykorzystania szans, jakie niosły za sobą stosunki dwustronne z krajami Bliskiego Wschodu, a ich politykę charakteryzowało przede wszystkim pozyskiwanie nowych rynków i pospieszne osiąganie zysków. Innym problemem było to, że działania Ministerstwa Handlu Zagranicznego i Ministerstwa Spraw Zagranicznych nie były ze sobą skoordynowane, więc często dochodziło pomiędzy nimi do niepotrzebnej rywalizacji kosztem węgierskich interesów. Dopiero później wyłonił się trend do pogłębiania istniejących relacji.

Stłumienie rewolucji na jesieni 1956 r. za pomocą własnych, jak i sowieckich sił spowodowało, że kraj przez kilka lat był izolowany na arenie międzynarodowej. Przywództwo Węgier zostało potępione, a poza krajami socjalistycznymi utrzymywały one stosunki dyplomatyczne tylko z Egiptem i Syrią²⁹. Od 1957 r. władze w Budapeszcie podejmowały intensywne działania skupiające się na krajach arabskich i azjatyckich, które nie były członkami antykomunistycznych sojuszy wojskowych i nie miały jeszcze stosunków dyplomatycznych z Węgrami. Dzięki temu do grudnia 1962 r. nawiązano stosunki z Irakiem, Marokiem i Jemenem. Udało się też zwiększyć liczbę partnerów dyplomatycznych – w latach 1964–1968 Węgry mogły akredytować swoich ambasadorów w Kuwejcie, Jordanii, Libanie, Libii, Mauretanii, Tunezji i w Ludowej Republice Jemenu Południowego, ogłoszonej w 1967 r.³⁰ Po 1962 r. Budapeszt nawiązał też stosunki dyplomatyczne z większością krajów Europy Zachodniej. Od drugiej połowy lat siedemdziesiątych coraz liczniejsi zachodni przywódcy odwiedzali Budapeszt, natomiast Kádár był gościem zachodnich stolic. Lider komunistów węgierskich

²⁸ MNL-K-28-1940-L-17135-nr 533.

²⁹ L.J. Nagy, *Magyarország és az arab térség*, Szeged 2006, s. 27–42.

³⁰ Z. Prantner, *Új fejezet kezdete? Az 1964. májusi magyar–jemeni tárgyalások előzményei, eseményei és eredményei*, „Acta Historica. Hungaria” 2005, t. 120, s. 113–139.

bazował na tzw. koncepcji eurokomunizmu: nawiązując stosunki polityczne z małymi krajami Europy, rozpoczynał kontakty od partii socjaldemokratycznych. Jednocześnie to państwa Azji (wschodnie) jako pierwsze wyciągnęły rękę do reżimu Kádára, który po 1956 r. był bojkotowany na europejskich salonach politycznych. Ratunkiem okazały się takie kraje jak Indonezja i Ceylon. W latach poprzedzających zmianę reżimu nie tylko opozycja demokratyczna, ale także węgierska klasa średnia i komuniści byli zorientowani na Zachód. Euroatlantycka orientacja utrzymywała się po zmianie reżimu aż do 2010 r., a jej kulminacją było przystąpienie Węgier do UE i NATO. Orientacja wschodnia pojawiła się po 2010 r. i była nierozzerwalnie związana z wewnętrzną transformacją polityczną, która rozpoczęła się po przejęciu władzy przez Fidesz.

Turanizm stał się politycznym mitem dla części węgierskiej sceny politycznej, ponieważ zdefiniował wyimaginowaną wspólnotę węgierską Turanii. Jednocześnie mit ten ma w społeczeństwie efekt integracyjny i określa, kto należy, a kto nie należy do zwycięskich ludów turańskich. Od czasu wielkiego sukcesu wyborczego Jobbik używa turanizmu w swoim dyskursie politycznym. Tak się składa, że znany węgierski antropolog András Zsolt Bíró ma bliskie stosunki z Jobbikiem, a w styczniu 2013 r. otrzymał węgierski Krzyż Zasługi Gergelya Pongráta za badania naukowe rozpalające rasowe wyobrażenia³¹.

Jeden z trzech europarlamentarzystów węgierskich wywodzących się z szeregow Jobbiku mówił o „wielkim turańskim sojuszu” pomiędzy Węgrami a „chanatami” Azji Środkowej, zyskując z powodu tej wypowiedzi dużą popularność w Turcji. Delegacja Jobbiku została zaproszona do Turcji przez AKP Recep Tayyipa Erdoğan na ogłoszenie wyników po pierwszej turze wyborów prezydenckich w 2014 r.

Idea turańska jest bardzo popularna w radykalnej społeczności narodowej. W upowszechnianiu tego nurtu kluczową rolę odgrywają dokumenty związane z narodowymi radykałami, a Jobbik dba o ich polityczną realizację. Według liderów tej partii należy wykorzystać wschodnie pochodzenie Węgrów i związane z tym możliwości kulturowe, polityczne i gospodarcze (także poprzez zmianę euroatlantyckiej orientacji polityki zagranicznej). Ich zdaniem węgierska polityka zagraniczna od dwudziestu lat reprezentowała wyłącznie linię euroatlantycką, co spowodowało zaniedbanie stosunków z krajami wschodnimi, w tym z Azji Środkowej. Świadomość wagi stosunków turańskich stała się więc częścią programu partyjnego Jobbiku. Eurodeputowany tej partii z lat 2009–2014 Csánád Szegedi podkreślał, że w Parlamencie Europejskim był członkiem delegacji do Komisji Współpracy Parlamentarnej UE–Kazachstan, UE–Kirgistan, UE–Uzbekistan i UE–Tadżykistan, a także członkiem delegacji ds. Mongolii³². Gábor Vona regularnie podróżował do Turcji, rozmawiał z politykami, wygłaszał wykłady na uniwersytetach i organizował manifestacje w obronie Seklerów. Jobbik z dumą prezentował politykę otwarcia na Wschód. W tym kontekście przez lata głosił, że Węgry muszą poprawić swoje stosunki także z Rosją, Chinami, Indiami,

³¹ A Pongráz Gergely – *érdemkereszt díjazottja: Bíró András Zsolt*, https://www.jobbikmagyarorszagertalapitvany.hu/diak/biro_zsolt.html (dostęp: 10.02.2019).

³² C. Szegedi, *Hiszek Magyarország feltámadásában*, Budapest 2012, s. 166–168.

Azją Centralną i światem muzułmańskim. Poglądy te nie ukształtowały się w ostatnich latach, ponieważ już od lat dziewięćdziesiątych koła polityczne nad Dunajem oraz opinia publiczna żywo reagowały na sukcesy dyplomatyczne Węgier w Chinach. Podczas wizyt delegacji chińskich w Budapeszcie nie pozwalamo na organizowanie demonstracji w obronie autonomii Tybetu, a platforma internetowa barikad.hu wyjaśniała czytelnikom, dlaczego to Chiny, a nie Zachód, powinny być partnerem gospodarczych i strategicznym sojusznikiem³³. Pojawiająca się od 2014 r. chińska koncepcja Nowego Jedwabnego Szlaku może otworzyć nowe perspektywy dla Węgier, zmniejszyć ich jednostronną zależność i zwiększyć rolę pomostu między cywilizacjami.

Dzięki euroazjanizmowi ten region Europy Środkowo-Wschodniej może się stać aktywnym uczestnikiem procesów społeczno-gospodarczych i kształtować je ze względu na swoje strategiczne położenie. Zdaniem Györgya Matolcsyego, prezesa Węgierskiego Banku Narodowego, wymogiem nowych trendów ekonomicznych w XXI w. będzie potrzeba długoterminowego zrównoważenia geopolityki i systemów finansowych. Znaczenie rynków wschodnich zdają się potwierdzać dane statystyczne. Podsumowując dziesięć lat polityki otwarcia na Wschód, minister Péter Szijjártó stwierdził, że węgierski eksport wschodni wzrósł w tym czasie o 22%, a wolumen handlu – o 25%. Ubiegły rok był pierwszym rokiem, kiedy to nie Niemcy, ale Korea Południowa była największym inwestorem zagranicznym na Węgrzech. W 2019 r. 50% inwestycji zagranicznych i 40% nowych miejsc pracy przypadło na inwestorów wschodnich³⁴. Od momentu powstania Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej Węgry były zainteresowane współpracą z tą organizacją. W 2016 r. podpisano protokół ustaleń między nią a węgierskim Ministerstwem Rozwoju Obszarów Wiejskich³⁵. W listopadzie 2019 r. węgierski minister finansów Mihály Varga podczas konferencji w Moskwie zapowiedział wolę przystąpienia jego kraju przed 2020 r. do Euroazjatyckiego Banku Rozwoju. Bank ten został założony przez Rosję i Kazachstan w 2006 r., a obecnie należą do niego m.in. Białoruś, Armenia, Tadżykistan i Kirgistan (Węgry wystąpiły z tej instytucji po rozpoczęciu wojny rosyjsko-ukraińskiej). Euroazjanizm jest dyskursem obecnym w Rosji i postsowieckich republikach³⁶, a fakt, że zanim doszło do zwycięstwa wyborczego Fideszu w 2010 r. i uformowania rządu Orbána, przyszedł premier na jesieni 2009 r. gościł w Sankt Petersburgu na kongresie Jedynoj Rosji, może budzić zaniepokojenie. Z kolei przywódca Jobbiku (partii usytuowanej po prawej stronie sceny politycznej) Gábor Vona przebywał w Rosji w maju 2013 r. na zaproszenie

³³ A. Szilágyi, „Threatening other” or „role-model brother”? China in the eyes of British and Hungarian far-rights, [w:] *Contemporary Discourses of Hate and Radicalism across Space and Genres*, red. M. Kopytowska, Amsterdam–Philadelphia 2017, s. 209.

³⁴ D. Zováthi, *Közös érdek a keleti nyitás elmélyítése*, „Magyar Hírlap”, 2.10.2020.

³⁵ *Memorandum of Understanding between the Eurasian Economic Commission and the Ministry of Agriculture of Hungary was signed*, 27.09.2016, <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/27-09-2016-5.aspx> (dostęp: 27.09.2016).

³⁶ Ch. Moreh, *The Asianization of national fantasies in Hungary: A critical analysis of political discourse*, „International Journal of Cultural Studies” 2016, t. 19, nr 3, s. 341–353.

prawicowo-nacjonalistycznych kół³⁷ z wykładem pt. *Rosja i Europa*. Podczas wykładu na Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym Vona stwierdził, że Rosja o wiele lepiej reprezentuje Europę niż czyni to Unia Europejska. Przed 2010 r. Jobbik był partią sceptyczną wobec UE, ale stopniowo porzucił to stanowisko. Członkowie krytykujący UE opuścili partię i założyli nową formację pod nazwą Mi Hazánk (Nasza Ojczyzna).

Chociaż zarzuty o „putynizację Węgier” po 2010 r. mogą być przesadzone, faktem jest, że Budapeszt podpisał z Rosją kontrakt na przebudowę elektrowni atomowej w Paks. Treść umowy przez pewien czas nie była upubliczniona, co część analityków odbierała jako inklinację do eurazjatyckiego sposobu zarządzania³⁸.

Po jej zakazie w 1945 r. „myśl wschodnia” nadal żyła na trzech gałęziach. Wielu radykałów wyemigrowało i stało się najbardziej zagorzałymi zwolennikami idei pokrewieństwa węgiersko-sumeryjskiego. Inni nadal działali półnielegalnie w ojczyźnie. Trzecią grupę reprezentowali intelektualiści zorientowani na Wschód, którzy potrafili trzymać się peryferii węgierskiego życia naukowego. Na przykład Gábor Lükő był etnografem, István Mándoky – turologiem, a László Bendefy³⁹ – geodetą. Niekoniecznie byli turanistami, ale myślicielami o wschodnich poglądach. Wątki te połączyły się po 1990 r., a ponowne pojawienie się myśli o Wschodzie wymagało kolejnego rozczarowania na skalę społeczną, na przykład kryzysu politycznego z 2006 r. lub późniejszego światowego kryzysu gospodarczego. Znaczna część ludności była rozczarowana obietnicami dobrobytu wynikającymi z integracji euroatlantyckiej. Choć w czasie zmiany ustroju mówiono, że Węgrzy będą żyć jak Austriacy, mimo upływu wielu lat tak się nie stało. W wyniku rozczarowań, podobnie jak po Trianon, ponownie zwrócono się ku wschodnim korzeniom. Jeśli chodzi o Jobbik, to jego zwrot na Wschód był niczym innym jak produktem politycznym. Podczas gdy w programie wyborczym z 2010 r. partia mówiła o budowaniu relacji gospodarczych z uznanymi za pokrewne ludami Azji Środkowej, cztery lata później poruszyła ten temat w zaledwie pół zdania. W tym czasie znacznie ważniejsze stało się nawiązanie dobrych stosunków między Rosją, Turcją i Polską. W związku z otwarciem na Wschodzie, które jest w swej istocie gospodarcze, premier wspominał, że Węgrzy są półazjatyccy. Te elementy retoryczne są częścią starszego, istniejącego od dawna dyskursu politycznego.

Turanizm – antidotum na słabnącą tożsamość?

Neoturanizm jest ideologią podkopującą w pewnym sensie dawne tradycje madziarskie, tj. chrześcijaństwo, a to dlatego, że wiąże się z nim powrót do pogańskich tradycji sprzed chrztu Węgier. W ciągu ostatnich dwóch dekad na Węgrzech zyskały popularność różne zgromadzenia neopogańskie, na których czele stoją liderzy przypisujący sobie pozycję szamanów (węg. *táltos*). Kiedy latem

³⁷ Gábor Vona przebywał w Rosji na zaproszenie historyka i politologa Aleksandra Dugina.

³⁸ P. Balogh, *Returning to Eurasia from the heart of Europe? Geographical metanarratives in Hungary and beyond*, <https://core.ac.uk/download/pdf/50569699.pdf> (dostęp: 22.11.2022).

³⁹ Autor publikacji pt. *A magyarok kaukázusi őshazája* (Kaukazka praojczyzna Węgrów).

2010 r. sekretarz stanu w ministerstwie kultury Géza Szócs gościł w Kazachstanie, wygłosił myśl, że Węgry nie powinny zajmować drugorzędnej pozycji w Europie, tylko promować się w Azji. Odbywa się to nie tylko na poziomie cywilizacyjnym czy międzypaństwowym (promowanie polityki otwarcia na Wschód), ale także na poziomie mentalnym⁴⁰. W marcu 2012 r. do parlamentu węgierskiego zaproszono Oiuna Adigzi See-Oglu, szamana z rosyjskiej republiki Tuwa⁴¹, który dokonał oczyszczenia i poświęcenia korony św. Stefana w nowym miejscu, w parlamencie. Stało się to pomimo negatywnego stanowiska kościoła katolickiego na Węgrzech wobec neopoganizmu⁴². W tym samym 2012 r. węgierska delegacja rządowa podczas wizyty w Kazachstanie przekazała gospodarzom szamańskie drzewo życia⁴³.

Turanizm generuje ciągłość historyczną węgierskich dziejów od pojawienia się ludów koczowniczych do czasów obecnych. Dla części Węgrów jest on ważną ideologią. Pomimo podkreślania chrześcijańskiego fundamentu państwa, węgierscy politycy odwołują się do pogańskich czasów – do symboli czy magii – związanych z pojawieniem się Węgrów w tej części Europy. Turul pozostał w zbiorowej pamięci węgierskiego społeczeństwa do czasów obecnych⁴⁴. Nawet premier Orbán próbował stworzyć obraz ciągłości historycznej w swoim wystąpieniu w Ópusztaszer, w którym stwierdził, że legendarny ptak turul jest dla Węgrów archetypem krwi i ojczyzny. Do związków plemiennych i do turula odwoływał się również sekretarz stanu w ministerstwie kultury Géza Szócs, który w 2011 r. odbył wizytę do Kazachstanu. Będąc pod jej wrażeniem, stwierdził, że Węgry nie powinny starać się przypodobać zachodniej Europie, ale promować swój kraj w Azji⁴⁵. Do tego legendarnego ptaka odwołuje się także zespół muzyczny Kárpátia, który reprezentuje tzw. rock narodowy. W swojej twórczości często odnosi się do motywów historycznych i podkreślających węgierską tożsamość narodową⁴⁶. W jednym z jego utworów pt. *Turul* padają

⁴⁰ D. Héjj, *Węgry na nowo. Jak Viktor Orbán zaprogramował narodową tożsamość*, Kraków 2022.

⁴¹ Republika Tuwa graniczy z Mongolią, znajduje się więc z dala od prasydizy ludów ugrofińskich, tzn. wschodnich zboczy Uralu oraz Chanty-Mansyjskiego Okręgu Autonomicznego – Jugra.

⁴² Za pozostałości szamanizmu można uznać na Węgrzech funkcjonujących do XIX w. w społeczeństwie węgierskim magów określanych jako *táltós*. Zainteresowanie tą stroną węgierskiej tradycji wywodzącej się z czasów wędrówek Madziarów zaczęło się w XVIII w., kiedy to miały miejsce pierwsze podróże uczonych węgierskich do krajów tureckich oraz pierwsze, jeszcze nienaukowe badania nad antropologią i etnologią Madziarów. Pierwszym badaczem, który zajął się tematyką szamanów, był Vilmos Diószegi, który zajmował się tą tematyką w latach pięćdziesiątych XX w. w ówczesnym Związku Radzieckim.

⁴³ W. Bator, *Drzewo sięgające nieba: szamanizm i dyfuzjonizm w węgierskiej baśni magicznej*, Kraków 1995.

⁴⁴ J.W. Müller, *Wo Europa endet: Ungarn, Brüssel und das Schicksal der liberalen Demokratie*, Berlin 2013, s. 24.

⁴⁵ *Ostobaságok határok nélkül*, 26.04.2011, <https://m.nyest.hu/renhirek/ostobasag-hatarok-nelkul?comments> (dostęp: 14.04.2021).

⁴⁶ E. Barna, Á. Patakfalvi-Czirják, „We are of one blood”: Hungarian popular music, nationalism and the trajectory of the song „Nélküled” through radicalization, folklorization and consecration, „Journal of Contemporary Central and Eastern Europe” 2022, t. 30, s. 217–235.

słowa: „Przybądź, przybądź turulu / Węgry zeszyły na złą drogę / Drogi Turulu / Ojczyzna czeka na Twój powrót”⁴⁷.”

Tendencja do zwracania się Węgier w kierunku Azji pociąga za sobą glosyfikację niektórych metod sprawowania kontroli charakterystycznych dla tzw. demokracji zarządzanych, jak Rosja i szereg krajów Azji Wschodniej. Według Harasztiiego taki model opiera się często na niejasnym podziale własności na publiczną i prywatną, a także na silnym wpływie państwa na sprawy, które w zachodnich demokracjach liberalnych traktowane są jako należące do sfery prywatnej. Stąd też wzięła się wyraźna krytyka – jeśli nie odrzucenie – liberalnego porządku demokratycznego w mowie węgierskiego premiera z lipca 2014 r.: „Nie sądzę, aby członkostwo w Unii Europejskiej uniemożliwiało nam budowanie nowego, nieliberalnego państwa opartego na fundamentach narodowych”⁴⁸.

Od momentu przejęcia władzy przez Fidesz rząd Węgier otwarcie deklaruje swoje związki z narodami tureckimi. W 2017 r. premier Orbán podczas jednego z przemówień dumnie oznajmił, że Węgrzy są potomkami Hunów. Stwierdził, że „był czas, gdy obrazą było stwierdzenie, że Węgrzy są najbardziej na Zachód wysuniętym narodem Wschodu. Teraz, biorąc pod uwagę godne podziwu osiągnięcia krajów tureckich, określenie Węgrów «ludem Wschodu» jest formą uwielbienia”⁴⁹. W listopadzie 2018 r. w tureckim Izmirze miała miejsce konferencja na temat współpracy parlamentów zrzeszonych w ramach TURKPA (Zrzeszenie Międzyparlamentarne Tureckojęzycznych Krajów). W sesji parlamentarnej brali udział przedstawiciele m.in. Azerbejdżanu, Kirgistanu i Kazachstanu, a Węgry reprezentował na obradach przewodniczący węgierskiego parlamentu László Kövér. Otwierając sesję, Kövér wyraził radość, że tureckie kraje uznały Węgry za jedno z państw braterskich i wyraził chęć do pogłębienia współpracy.

Turanizm jest też ważnym elementem do budowania tożsamości narodowej Węgrów. Pierwszy *kurultaj* (rodzaj wiecu u narodów tureckich) odbył się w 2007 r. w Kazachstanie, dwa kolejne – na Węgrzech. Od 2008 r. na południu kraju we wsi Bugac odbywa się festiwal kulturalny Kurultaj, w którym poza Węgrami biorą udział m.in. Azerowie, Mongołowie Bułgarzy, Turcy, Kazachowie oraz Czeczeni (delegaci z 17 krajów i republik autonomicznych reprezentujący 26 narodów). Impreza nabrała poważnego znaczenia po 2010 r. W 2012 wzięło w niej udział 250 tys. osób, a wiceprzewodniczący Fideszu Sándor Lezsák zaprosił delegacje kilku wschodnich państw do węgierskiego parlamentu⁵⁰.

⁴⁷ „Jöjj, jöjj, Turul madár / Magyarország rossz úton jár! / Édes Turulmadár / Téged Hazád visszavár!”, za: <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/56666/karpatia-turul-zeneszoveg.html> (dostęp: 13.06.2021).

⁴⁸ *The „Illiberal” Idea Rises: Hungary’s leader issues a warning to a complacent West*, 31.07.2014, „The Wall Street Journal”, <http://online.wsj.com/articles/hungarys-illiberal-turn-1406829873> (dostęp: 14.04.2021).

⁴⁹ *Hungary is now part of the assembly of „Turkic Speaking Countries”*, 25.11.2018, <https://hungarianfreepress.com/2018/11/25/hungary-is-now-part-of-the-assembly-of-turkic-speaking-countries/> (dostęp: 14.04.2021).

⁵⁰ D. Dettke, *Hungary’s Jobbik Party, the Challenge of European Ethno-Nationalism and the Future of European Project*, „Reports and Analyses” 2014, t. 1, nr 4, <http://old.csm.org.pl/pl/>

W 2018 r. festiwal zyskał patronat węgierskiego parlamentu, do którego zaproszono 250 delegatów „zaprzyjaźnionych narodów turańskich”. W ostatnich latach fundacja zajmująca się organizowaniem festiwalu wspiera badania naukowe mające na celu udokumentowanie wspólnego pochodzenia narodów turańskich. Utworzony przez premiera Orbána klub piłkarski zawarł z Mongolią umowę, w myśl której młodzi mongolscy piłkarze szkolą się na Węgrzech. Antropolog i organizator festiwalu Kurultaj Zsolt András Bíró jest bardzo ceniony za wkład w rozwój i zachowanie tradycji i dziedzictwa kulturowego narodów tureckich. W 2014 r. został nagrodzony przez Turecką Światową Fundację Badań, która zabierała głos w sprawach węgierskich, przykładowo broniąc zamieszkałych w Rumunii Szeclerów i ich postulatów otrzymania autonomii terytorialnej.

Zapatrzenie się części węgierskich elit w kierunku Wschodu bierze się z krytyki Zachodu i reprezentowanych przez zachodni świat ideologii liberalizmu i systemu wartości. Narrację tę tłumaczy w pewnym sensie wypowiedź przewodniczącego Izby Reprezentantów László Kővéra, że „psychika narodu węgierskiego pochodzi ze Wschodu”, a „Węgrzy są najbardziej wysuniętym na Zachód narodem Wschodu i nigdy nie zapomną swoich wschodnich braci”⁵¹. Czy takie deklaracje da się połączyć z pojęciami chrześcijańskiego przedmurza i bastionu Europy? W przeciwieństwie do prozachodniej narracji, nacjonalistyczna i konserwatywna prawica zaproponowała bardziej tradycyjne, religijne, wspólnotowe i patriarchalne wartości w porównaniu z indywidualizmem reprezentowanym przez Zachód.

W początkach września 2018 r. miał miejsce szósty szczyt Rady Współpracy Państw Języków Tureckich, na który Węgry i Uzbekistan zostały zaproszone jako goście honorowi. W skład rady wchodziły cztery państwa, tj. Turcja, Azerbejdżan, Kazachstan oraz Kirgistan. Status obserwatorów w tym gremium poza Węgrami posiadają Uzbekistan i Turkmenistan. Podczas przemówienia w czasie trwającego szczytu premier Orbán stwierdził: „Język węgierski jest wyjątkowym i dziwnym językiem, powiązanym swoim pochodzeniem z językami tureckimi. Zawsze uważnie śledziliśmy współpracę między krajami tureckiej rodziny językowej. Jesteśmy wśród was [narodów tureckich] ludem, który przeniósł się najdalej na Zachód, a także nawrócił się na chrześcijaństwo. Jesteśmy więc ludem chrześcijańskim żyjącym na Zachodzie, stojącym na fundamentach huńsko-tureckich. Węgrzy uważają się za potomków Attyli”⁵².

raporty?download=459:hungary-s-jobbik-party-the-challenge-of-european-ethno-nationalism-and-the-future-of-the-european-project (dostęp: 14.04.2021).

⁵¹ P. Balogh, *Clashing geopolitical self-images? The strange coexistence of Christian bulwark and Eurasianism (Turanism) in Hungary*, „Eurasian Geography and Economics” 2022, t. 63, s. 726–752, <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1779772>.

⁵² <https://www.fomoso.org/en/opinions/blog-en/hungarys-growing-relationship-with-the-turkic-world/> (dostęp: 12.03.2021).

Rola Wschodu w polityce zagranicznej Węgier (*keleti nyitás*)

Centroprawicowy Fidesz po przejęciu władzy nie stworzył koalicji z prawicowym Jobbikiem, ale w dyskusjach na temat polityki międzynarodowej zawsze stawał po stronie państw turańskich (po stronie Azerbejdżanu w sporze z Armenią i po stronie cypryjskich Turków przeciwko Grekom). Politycy Jobbiku uznawali Węgry za kraj o turańskich korzeniach, odcięli się także od europejskich ruchów skrajnie prawicowych o antyislamskim programie⁵³. Fidesz i Viktor Orbán jeszcze w 2007 r. głośno deklarowali przynależność do świata zachodnich wartości, jednak po wyborach z 2010 r. wiele się zmieniło. Premier Orbán coraz wyraźniej zaczął się skłaniać ku krajom wschodnim. Prawdopodobnie stało się to pod wpływem kryzysu gospodarczego z 2008 r. i rosnącego uzależnienia kapitałowego Węgier od państw zachodnich, tj. od państw „starej” Unii Europejskiej. W programie Fideszu jest wiele propagandy. Partia głośno odwołuje się do państw wschodnich i krytykuje Unię Europejską, chociaż w rzeczywistości główni partnerzy handlowi Węgier to kraje zachodniej Europy. Pomimo tego latem 2014 r. lider Fideszu ogłosił ideę związania Węgier z osią Moskwa–Berlin–Ankara. Premier Orbán jako jedyny przywódca państwa należącego do Unii Europejskiej w kwietniu 2017 r. pogratulował prezydentowi Erdoganowi przeprowadzenia kontrowersyjnej reformy ustrojowej w Turcji.

Otwierając się na kraje Wschodu i Azji Centralnej, węgierska dyplomacja jest świadoma faktu, że – jak to określił były ambasador Węgier w Rosji István Ijgyártó – Węgry były i pozostaną częścią Zachodu, pod względem gospodarczym są zintegrowane z zachodnimi krajami, ale byłoby głupotą nie spróbować swoich sił na innych rynkach. Stąd też węgierscy dyplomaci są częstymi gośćmi w krajach rządzonych przez reżimy autorytarne (Chiny, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Rosja, Azerbejdżan), co jest krytycznie oceniane w stolicach państw Unii Europejskiej. Budapeszt broni swojej wizji polityki zagranicznej stwierdzeniem, że USA w czasach prezydentury Billa Clintona także otworzyły się na kraje azjatyckie i Rosję, a więc i Węgry mają do tego prawo.

Cześć badaczy doszukuje się genezy otwarcia na Wschód w polityce poprzednich, socjalliberalnych rządów. Premier Gyurcsány już w 2008 r. zaproponował nową wizję polityki zagranicznej. Mówił o tzw. *globális nyitás* (otwarcu globalnym), co oznaczało otwarcie się Węgier na kraje wcześniej pomijane. W dokumencie, który wówczas powstał⁵⁴, wymieniono pięć obszarów, które mogłyby potencjalnie zainteresować Węgry: obszar postsowiecki, kraje azjatyckie, Bliski Wschód i Afryka Północna oraz Afryka saharyjska i Ameryka Łacińska. W globalnym otwarciu pomogły Węgrom ich starania o miejsce niestałego członka w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Podjęto wówczas działania mające na celu pozyskanie głosów krajów południowej Ameryki i Azji. Po dojściu do władzy drugiego rządu Orbána termin „otwarcie globalne” został zamieniony na „otwarcie

⁵³ M. Kowalczyk, *Hungarian Turanism...*, s. 56.

⁵⁴ *Hungary's Foreign Policy after the Hungarian Presidency of the Council of the European Union*, 2011.

na Wschód”. W porównaniu z Europejską Polityką Sąsiedztwa (The European Neighbourhood Policy, ENP) propozycja rządu węgierskiego jest o wiele szersza, ponieważ obejmuje nie tylko kraje postsowieckie do Uralu, ale sięga dalej, aż do Indii i Chin⁵⁵. Podejście Węgier do ENP nie polega na dzieleniu państw wzdłuż linii „członkowie UE – państwa spoza UE”, ale koncentruje się na zbudowaniu i zagwarantowaniu nowego pokojowego otoczenia zdolnego podjąć współpracę. Założenia polityki zagranicznej Węgier w wielu punktach mogą się wydawać podobne do koncepcji tureckich, ogłoszonych w 2001 r. przez Ahmeta Davutoğlu w książce *Strategic Blue*. Podkreślił on tam znaczenie pokojowych relacji z sąsiadami (*zero problem policy with neighbours*) oraz rolę Turcji jako pomostu pomiędzy światem islamu a Zachodem⁵⁶. W XXI w. Węgry podobnie kreują się na pośrednika w dialogu pomiędzy Wschodem i Zachodem, pomiędzy cywilizacją łacińską a światem islamu. Nawet tematyka diaspory w pewnym sensie zbliża Ankarę i Węgry ze względu na obecność mniejszości tureckiej na Bałkanach oraz na Cyprze.

Jednocześnie propozycja rządu Orbána różni się zdecydowanie od projektu lewicy i Ferenc Gyurcsány (otwarcie globalne), ponieważ nie wspomina już o Afryce saharyjskiej ani o Ameryce Południowej jako o głównych celach węgierskiej polityki zagranicznej. Podsumowując jednak politykę otwarcia rządów Orbána, trzeba zaznaczyć, że mogła ona być elementem gry politycznej (swoistego wygrywania interesów pomiędzy Wschodem i Zachodem). W jednej ze swoich wypowiedzi z marca 2015 r. premier Orbán stwierdził, że „nie ma żadnego otwarcia na Wschód, Węgry są częścią Zachodu”⁵⁷. Prawdopodobne, że rząd węgierski szermował hasłem polityki zbliżenia ze Wschodem, stojąc od 2010 r. pod pręgierzem krytyki Unii Europejskiej. W niektórych opracowaniach pojawia się nawet stwierdzenie, że „ucieczka” Węgier w kierunku wschodnim była swoistą drogą ratunkową, szukaniem azylu w polityce zagranicznej (*magyar menedékút*). Oto w 2014 r. węgierski premier wygłosił w Rumunii mowę, w której podkreślił, że Węgry porzuciły liberalne zasady organizacji społecznej i są zainspirowane takimi krajami jak Turcja, Rosja, Chiny i Singapur⁵⁸. Krytykowanie UE spowodowało, że rząd węgierski znalazł się na celowniku polityków Brukseli i Waszyngtonu z powodu deptania demokracji i odrzucania „świata liberalnych wartości”. W okresie wojny rosyjsko-ukraińskiej w Donbasie Węgry nie zajęły

⁵⁵ Szerzej na temat stosunków chińsko-węgierskich w polityce Orbána zob. D. Kałan, *Relacje o specjalnym znaczeniu? Chiny w polityce zagranicznej Węgier w okresie rządów Viktora Orbána (2010–2012)*, „Biuletyn Europy Środkowej i Wschodniej. Puls Regionu” 2012, nr 1.

⁵⁶ I.N. Grigoriadis, *The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy*, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, 2010, <https://www.ethz.ch/content/specialinterest/gess/cis/center-for-securities-studies/en/services/digital-library/publications/publication.html/115645> (dostęp: 22.09.2022).

⁵⁷ Nagykövetek – Orbán: a magyar külpolitika alkalmazkodjon az új világtrendhez!, 9.03.2015, <http://duol.hu/belfold/nagykovetek-orban-a-magyar-kulpolitika-alkalmazkodjon-az-uj-vilagrendhez-1684262> (dostęp: 14.04.2021).

⁵⁸ A munkaalapú állam korszaka következik, 28.01.2014, https://mandiner.hu/velemeney/2014/07/orban-viktor-a-munkaalapu-allam-korszaka-kovetkezik-beszed-tusvanyos-2014#google_vignette, (dostęp: 12.03.2022).

jednoznacznie antyrosyjskich pozycji, a po 24 lutego 2022 r. rząd Fideszu nadal utrzymywał poprawne stosunki zarówno z Rosją, jak i z Białorusią, zachowując dystans wobec wysuniętych w regionie inicjatyw współpracy, np. idei Międzymorza. W październiku 2023 r. Orbán spotkał się z Putinem (w Pekinie), a minister spraw zagranicznych Péter Szijjártó kilka razy spotkał się z Siergiejem Ławrowem i Aleksandrem Łukaszenką już w czasie trwania wojny. Budapeszt zażądał od Ukrainy poprawy położenia węgierskiej mniejszości na ukraińskim Zakarpaciu. W poprzednich latach Budapeszt podpisał szereg umów handlowych z Rosją (z największą krytyką spotkała się umowa dotycząca sfinansowania przebudowy elektrowni atomowej w Paks przez rosyjskie banki i firmy).

Obecnie premier Węgier jest największym sojusznikiem prezydenta Putina w całej Unii Europejskiej. Jest to bardzo dziwna przemiana, ponieważ w czerwcu 1989 r. dwudziestosześcioletni wówczas Viktor Orbán zasłynął z przemówienia z wyraźnym żądaniem, aby Armia Czerwona opuściła terytorium Węgier. Rosja nie jest jedynym państwem, z którym Węgry utrzymują stosunkowo bliskie stosunki polityczne. Do państw tych należą także Azerbejdżan oraz Filipiny⁵⁹.

Zdaniem premiera Orbána Zachód będzie odgrywał coraz mniejszą rolę w związku z rosnącą pozycją Chin, Indii, Wietnamu i Turcji. W relacjach z krajami Wschodu zwycięża interes narodowy Węgier. Trudno obecnie określić, czy są to tylko wizje i mrzonki, czy mądra strategia. W 2015 r. Węgry podjęły wraz z Chinami ideę budowy połączenia kolejowego pomiędzy Państwem Środka a Europą Środkową. Węgry podchodzą do zadania praktycznie, a nie tak, jak chociażby Polska. Polskie elity traktują Wschód jako płaszczyznę do budowy wielkich koncepcji politycznych (Międzymorze) oraz obszar wyzwalania narodów, które przez stulecie były ciemnione (np. idea prometejska).

Można dyskutować o tym, czy polityka węgierska wobec Wschodu jest podejściem rzeczywiście praktycznym. Obecnie obroty handlowe Węgier z Chinami mają znacznie niższy wolumen niż wymiana z Polską, Rumunią czy Słowacją, a „turańskie braterstwo” często zasłania oczy węgierskim politykom i uniemożliwia właściwy osąd stosunków międzynarodowych. Podczas wizyt chińskich oficjeli w Budapeszcie skutecznie są usuwane wszelkie manifestacje uliczne w sprawie Tybetu. Kilka lat temu lider Jobbiku Gábor Vona podczas wizyty w Turcji mówił o pokrewieństwie węgiersko-tureckim oraz o współpracy pomiędzy chrześcijanami a muzułmanami. Część prawicowej sceny politycznej na Węgrzech popierała Azerów w ich sporze o Nagorny Karabach. O znaczeniu przywiązywanym przez Węgry do poprawnych relacji z Azerbejdżanem może świadczyć to, jak działał rząd węgierski w tzw. sprawie Safarova. Ramil S. Safarov był oficerem armii azerskiej, który w 2004 r. podczas szkolenia w Budapeszcie w ramach Partnerstwa dla Pokoju zamordował wojskowego ormiańskiego Gurga Margaryana. Safarov został skazany i odbywał na Węgrzech wyrok dożywocia, ale w sierpniu 2012 r. władze węgierskie zwolniły go i pozwoliły mu na powrót do Baku. Prawie natychmiast po zwolnieniu Safarova Armenia zerwała stosunki dyplomatyczne z Węgrami. Także Stany Zjednoczone odniosły się krytycznie

⁵⁹ P. Lendvai, *Orbán: Hungary's Strongman*, Oxford 2018, s. 221.

do decyzji podjętej przez rząd V. Orbána⁶⁰. Niezależne media na Węgrzech spekulowały, że w zamian za zwolnienie oficera Azerbejdżan obiecał wykupić od pozbawionego gotówki rządu węgierskiego obligacje państwowe za 3 mld euro. Można ogólnie powiedzieć, że Węgry postawiły na silne relacje z krajami Azji Centralnej i Dalekiego Wschodu, a to odbiło się na stosunkach z państwami należącymi do tej samej rodziny językowej co Węgrzy (np. w lipcu 2014 zamknięto ambasadę węgierską w Estonii, a otwarto w Mongolii)⁶¹.

W maju 2010 r. w ramach *keleti nyitás* (otwarcie na Wschód) premier Orbán spotkał się w Paryżu z biznesmenami z Japonii i Korei Południowej. Poprzednie rządy węgierskie już w latach 2007–2009 starały się ułatwić relacje ze Wschodem i utworzyły nowe ambasady m.in. w Baku, Tbilisi i Mińsku. Przy okazji wspomnianej już wizyty w Kazachstanie w maju 2012 r. prasa węgierska podsumowała, że premier Węgier od czasu wygranych wyborów (w 2010) częściej spotykał się z przywódcami państw postradzieckich niż z przywódcami Unii Europejskiej i jej państw członkowskich. Przy okazji wizyty w Astanie Orbán miał powiedzieć o spotkaniu krewnych z Zachodu z krewnymi ze Wschodu (związki „turańskie”). Ponadto od początku swojego urzędowania lider Fideszu dość zdecydowanie występował przeciwko mediom (prasie i telewizji). Zmieniając konstytucję, rząd węgierski spotkał się z krytycznymi uwagami i ocenami Unii Europejskiej. Zachodnioniemiecki „Spiegel” w kontekście wizyty Orbána w Kazachstanie pisał, że swoją wojowniczą retoryką spowodował on pewną izolację Węgier na zachodzie Europy⁶².

Jednym z symbolicznych wydarzeń dla budowania relacji ze Wschodem było otwarcie Konsulatu Honorowego Kazachstanu w Karcag, stolicy Nagyunságu, latem 2012 r. (w biurze burmistrza). Wcześniej, na początku maja 2012 r., delegacja węgierska na czele z premierem złożyła wizytę w Kazachstanie. W Astanie odbyło się forum biznesowe z udziałem blisko dwustu biznesmenów, a Viktor Orbán przeprowadził rozmowy z głową państwa i premierem Kazachstanu. Osiągnięto porozumienie w sprawie długoterminowej współpracy strategicznej między oboma krajami, które nakreśla plany szczególnie w sektorze energetycznym⁶³, budownictwie, rolnictwie i ochronie zdrowia. Strony uzgodniły kilka celów, takich jak powołanie kazachsko-węgierskich joint venture, utworzenie funduszu rozwoju gospodarczego oraz pogłębienie współpracy finansowej. Węgierska firma paliwowa MOL zainwestowała w Kazachstanie 250 mln dolarów, a na 2015 r. zaplanowano rozpoczęcie projektu wydobywania ropy zarządzanego przez węgierski koncern naftowy⁶⁴. Węgry to swego rodzaju pomost między

⁶⁰ *Hungary Seeks a Multidimensional Foreign Policy*, 19.07.2013, <http://www.euractiv.com/general/hungary-warns-danger-german-russ-analysis-529394> (dostęp: 8.04.2021).

⁶¹ *Zárás Tallinnban, nyitás Ulánbátorban*, „Népszabadság”, 9.07.2014.

⁶² *Beszűkültek Orbán nyugati kapcsolatai*, „HVG”, 22.05.2012, http://hvg.hu/vilag/20120510_ketoldal_u_miniszterelnoki_talalkozok (dostęp: 14.07.2021).

⁶³ Podczas wizyty szefa węgierskiej dyplomacji na Białorusi w marcu 2020 r. węgierscy politycy zalecali współpracę Unii Europejskiej z Euroazjatycką Unią Gospodarczą zrzeszającą Rosję, Białoruś, Armenię, Kirgistan i Kazachstan. Por. *Szijjártó Péter: az EU-nak szüksége van az Eurázsiai Gazdasági Unióra*.

⁶⁴ „Magyar Hírlap”, 5.05.2012, s. 1, 6.

Kazachstanem a Zachodem. To nie przypadek, że właśnie w Budapeszcie odbyła się konferencja mająca na celu zacieśnienie współpracy między UE a Kazachstanem. W ten sposób Bruksela zaproponowała Astanie pogłębione partnerstwo, które mogłoby być pierwszym tego typu porozumieniem z regionem Azji Środkowej. Według kazachstańskiego ministra spraw zagranicznych Jerlana Idrisowa Kazachstan poszukuje współpracy z krajami europejskimi, licząc na pomoc w adaptacji nowych technologii i dywersyfikacji kazachstańskiej gospodarki bazującej na surowcach, aby ją przekształcić i bardziej polegać na wiedzy i usługach. Węgry są uznawane w Kazachstanie za kraj o dużym potencjale, zwłaszcza w rolnictwie.

Poza kierunkiem azjatyckim (Chiny, Korea, Japonia), w otwarciu na Wschód ważne miejsce wyznaczono krajom arabskim, regionowi Kaukazu i Kazachstanowi⁶⁵. W tym obszarze polityki zagranicznej można dostrzec pewne sympatie „turańskie”, ale ich rozwijanie – użyteczne w stosunkach z Azerbejdżanem, Kazachstanem czy Turcją – może być przeszkodą w relacjach z innymi kluczowymi partnerami na Wschodzie. Przykładowo sympatyzowanie Węgrów z Ujgurami (których dążenia do autonomii tłumione są przez Pekin) może powodować konflikty z Chinami, a Państwo Środką uważane jest przez Węgry za najistotniejszego partnera otwarcia na Wschód⁶⁶. Współcześni turaniści są porównywani do rosyjskich oligarchów. Krytykują wszystko, co zachodnie, ale swoim dzieciom każą się uczyć na zachodnich uniwersytetach, a wakacje spędzają w zachodnich kurortach. Podobnie zwolennicy ruchu turańskiego – wywyższają Wschód, ale w głębi serca kochają wszystko, co zachodnie.

Rozwój stosunków z Chinami i Indiami wiązał się z przyjęciem przez Budapeszt w listopadzie 2000 r. strategii w sprawie Azji, a rok później – strategii w sprawie Chin. Największego rozmachu nabrały stosunki z Chinami. Jeśli chodzi o Indie, to rozwijają się stosunki gospodarcze, gorzej z kontaktami politycznymi. W czerwcu 2005 r. minister spraw zagranicznych Shri Natwar Singh przebywał w Budapeszcie na zaproszenie prezydenta Ferencza Madla. W listopadzie 2006 r. na zaproszenie ministra Shri Pranab Mukherjee w Indiach przebywała szefowa ministerstwa spraw zagranicznych Kinga Göncz⁶⁷. Z kolei w styczniu 2010 r. minister Péter Balázs odwiedził Indie. Podczas wizyt rozmawiano na temat możliwości poszerzenia współpracy technicznej i gospodarczej. Do 2013 r., kiedy to w Indiach gościł także Viktor Orbán, stosunki z tym krajem przeszły do fazy „historycznej i przyjacielskiej”, jak je określił minister Salman Khurshid.

Narastający po 2008 r. kryzys ekonomiczny na Węgrzech spowodował, że rząd Orbána podjął kroki naprawcze. W październiku 2010 r. ogłoszono

⁶⁵ P. Szijjártó, *Folytatni kell a keleti nyitás politikáját*, 30.05.2013, <https://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/szijjarto-folytatni-kell-a-keleti-nyitas-politikajat> (dostęp: 3.06.2013).

⁶⁶ A. Sadecki, *Turański zaulek węgierskiego „otwarcia na Wschód”*, <http://www.new.org.pl/1086,post.html> (dostęp: 14.04.2022).

⁶⁷ G.I. Neszmélyi, Z.S. Kusai, L. Pap, *India – az új kihívás és esély*, „Külügyi Szemle” 2007, nr 1, s. 136.

w Budapeszcie plan reform strukturalnych, ale po kilku dniach odrzuciła go Komisja Europejska. Istnieje opinia, że cokolwiek zrobiłby rząd w Budapeszcie, i tak nie spotka się to z akceptacją Brukseli, ponieważ na jego czele stoją politycy centroprawicy. Rząd węgierski nie cieszył się poparciem Unii Europejskiej w sprawach o znaczeniu gospodarczym. Bruksela przypatrywała się bankructwu węgierskich linii lotniczych Malev, podczas gdy czeskie linie lotnicze, które były zagrożone upadkiem, uzyskały wsparcie z Brukseli⁶⁸. Kilka wewnętrznych decyzji rządu węgierskiego spotkało się z ostrą krytyką UE, m.in. ustawa o mediach oraz projekt zmiany konstytucji. W pierwszej połowie 2011 r., w okresie węgierskiej prezydencji w Unii Europejskiej, szczególnie ostro krytykowano ustawę o mediach (weszła ona w życie w styczniu 2011)⁶⁹.

Otwarcie na Wschód jest tłumaczone jako podążanie odrębną, węgierską ścieżką rozwoju, a jej wybór ma być spowodowany kryzysem ideologii Zachodu. Zdaniem polityków węgierskiej prawicy zbliżają się czasy odejścia od liberalizmu i stosowania niekonwencjonalnych rozwiązań, a także odzyskania przez Węgry pozycji pomostu w kontaktach pomiędzy Wschodem a Zachodem. Były ambasador Węgier w Słowenii István Szent-Iványi stwierdził, oceniając otwarcie na Wschód, że węgierska polityka handlu zagranicznego bazuje na działalności państwa i dotacjach, przy czym nie poddaje się zasadom wolnego rynku, ale dominującej logice gospodarki planowej. Według niego koncepcja otwarcia się na Wschód poniosła klęskę, gdyż w 2010 r. aż 75% handlu zagranicznego Węgier odbywało się z krajami Unii Europejskiej, co całkowicie wykluczało zasadność tak drastycznych zmian w polityce zagranicznej Budapesztu⁷⁰.

Krytycy węgierskiego otwarcia na Wschód są zdania, że tak ekonomiczna, jak i polityczna strona tego przedsięwzięcia jest dyskusyjna⁷¹. Według ekonomistów jedna trzecia węgierskiego eksportu miała trafiać do krajów wschodnich, ale aby to zrealizować, władze węgierskie musiały zbudować sieć zagranicznych biur handlowych w 41 krajach na całym świecie. W 2019 r. Węgry zaciągnęły pożyczki, aby zrealizować budowę linii kolejowej z Budapesztu do Belgradu, będącej częścią połączenia z portem w Pireusie (Węgry są jedynym krajem

⁶⁸ G. Schöpfli, *Hungary and the EU: a troubled relationship*, 7.11.2012, <http://www.europe-anvoice.com/article/2012/november/hungary-and-the-eu-a-troubled-relationship/75601.aspx> (dostęp: 23.06.2022).

⁶⁹ W styczniu 2012 r. Jean Asselborn, minister spraw zagranicznych Luksemburga, donosiła w „Der Spiegel” (nr 4), że media na Węgrzech od około roku są pod kontrolą prawnicowego rządu. Prawda była zupełnie inna, bowiem tylko dwa tytuły prasowe reprezentowały opcję narodowo-prawicową („Magyar Nemzet”, „Magyar Hírlap”). Inne tytuły, włączając w to bardzo popularne tygodniki („HVG”, „168 óra”, „Élet és Irodalom”), wyrażały opcję lewicowo-liberalną.

⁷⁰ R. Gellért, *Szent-Iványi: Kommunista örökség hat a magyar külpolitikában*, 2.12.2016, https://mandiner.hu/cikk/20161202_szent_ivanyi_kommunista_orokseg_hat_a_magyar_kulpolitikaban (dostęp: 11.02.2022).

⁷¹ A. Rácz, *Kétes politikai sikerek, totális gazdasági kudarcok: a keleti nyitás valós mérlege*, „Válasz Online”, 11.08.2019, <https://www.valaszonline.hu/2019/08/11/keleti-nyitasracz-andras-elemzes/> (dostęp: 12.03.2022); J. Hornyák, *Kína gyarmata lesz Magyarország vagy szédületesen jó üzleteket kötünk velük?*, „Portfolio.hu. Gazdaság”, 27.03.2019, <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20190327/kinagyarmata-lesz-magyarorszag-vagy-szeduletesen-jo-uzleteket-kotunk-veluk-318679> (dostęp: 12.02.2022).

z grupy „16 + 1” – forum współpracy między Chinami a państwami Europy Wschodniej – który zaciągnął tego typu pożyczkę). Wysiłki te nie przynoszą jednak spodziewanych efektów. W 2004 r. Węgry miały najwyższy wolumen handlu z Chinami spośród krajów Europy Środkowej, ale już 10 lat później wyprzedziły je Czechy i Polska. W omawianym okresie (2004–2014) także gros zagranicznych inwestycji na Węgrzech (80%) pochodziło z krajów europejskich takich jak Niemcy, Austria, Holandia, których udział w inwestycjach w 2009 r. wyniósł odpowiednio 25%, 4% oraz 12,1%. Z krajów pozaeuropejskich tylko udział USA wyniósł 25%, Chin natomiast nie odnotowano. Wynika z tego, iż Węgry są dla Pekinu rynkiem zbytu tanich tekstyliów i elektroniki. Globalnie rzecz ujmując, udział Chin z 0,0008% (dane z 2012) wygląda niezwykle słabo wśród wszystkich inwestorów na Węgrzech⁷² i plasuje się nawet za inwestycjami Polski i Rumunii.

Współlistnienie tych sprzecznych obrazów węgierskiej polityki wschodniej ma wyraźnie swoje granice. W rzeczywistości bowiem Węgry są jednym z największych orędowników silnej Europy, a ich wizerunek chrześcijańskiego i antymuzułmańskiego bastionu spowodował napięcia w poprawnych dotychczas stosunkach z Turcją, czyli ważnym krajem w polityce otwarcia na Wschód. Pogarszające się stosunki Węgier z UE i społecznością międzynarodową są dobrze znane: w konsekwencji w ciągu ostatniej dekady Budapeszt nie otrzymał znaczących stanowisk w unijnej administracji (z wyjątkiem niedawnego komisarza ds. rozszerzenia UE, ale i tu pierwszy kandydat rządu został odrzucony). Badania wykazują, że chociaż mit chrześcijańskiego bastionu i turanizm mogą być do pewnego stopnia powiązane kulturowo (poprzez obraz przyczółka), ich współlistnienie geopolityczne i geoeconomiczne jest trudniejsze, a węgierska rola mostu pomiędzy Wschodem i Zachodem pozostaje aspiracyjna. Węgry wciąż poszukują narracji, która byłaby mniej dzieląca i wykluczająca.

Obraz moralnie skorumpowanego systemu liberalnego kojarzy się na węgierskiej prawicy z Zachodem, natomiast wszelkie odniesienia do ekonomicznej samowystarczalności, produktywności i żywotności wiążano z nieliberalnymi ramami polityczno-ekonomicznymi typowymi dla wzorców wschodnich. Poszukiwanie społecznej kontroli nad społeczeństwem w tym zakresie było wyjątkowe. Awersja części węgierskich środowisk politycznych do Zachodu jest zwieńczeniem długiej tradycji poszukiwań korzystnych relacji Węgier z Europą. W obecnym kształcie poszukiwania te wyrażają się w dyskursie wobec koncepcji europeizacji, czyli idei, która w znacznym stopniu nadała ton węgierskiej transformacji we wczesnych latach dziewięćdziesiątych.

⁷² D. Hegedűs, *From Front-runner's, 'Euphoria' to Backmarker's, 'Pragmatic Adhocracy'? Hungary's Ten Years within the European Union in a Visegrad Comparison*, „DGAP analyse” 2014, nr 7, http://pdc.ceu.hu/archive/00007099/01/CEPI_Hungary-ten-years_2014.pdf (dostęp: 22.03.2021).

Bibliografia

- A munkaalapú állam korszaka következik, 28.01.2014, https://mandiner.hu/velemeney/2014/07/orban-viktor-a-munkaalapu-allam-korszaka-kovetkezik-beszed-tusvanyos-2014#google_vignette, (dostęp: 12.03.2022).
- Ablonczy B., *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*, Budapest 2016.
- Ablonczy B., *Útkeresés a Turáni Társaságban (Teleki Pálról feketén-fehéren)*, „Rubicon” 2004, t. 15, nr 140, s. 12–14.
- Akçalı E., U. Korkut, *Geographical Metanarratives in East-Central Europe. Neo-Turanism in Hungary*, „Eurasian Geography and Economics” 2012, t. 53, nr 5, s. 609–610.
- Balogh P., *Clashing geopolitical self-images? The strange coexistence of Christian bulwark and Eurasianism (Turanism) in Hungary*, „Eurasian Geography and Economics” 2022, t. 63, s. 726–752, <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1779772>.
- Balogh P., *Returning to Eurasia from the heart of Europe? Geographical metanarratives in Hungary and beyond*, <https://core.ac.uk/download/pdf/50569699.pdf> (dostęp: 22.11.2022).
- Barna E., Á. Patakfalvi-Czirják, „We are of one blood”. *Hungarian popular music, nationalism and the trajectory of the song „Nélküled” through radicalization, folklorization and consecration*, „Journal of Contemporary Central and Eastern Europe” 2022, t. 30, s. 217–235.
- Basics B., *A nemzettudat változása a magyar történelmi festészetben és grafikában 1948–49 után*, [w:] *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*, red. T. Hofer, Budapest 1996, s. 143–154.
- Dettke D., *Hungary's Jobbik Party, the Challenge of European Ethno-Nationalism and the Future of European Project*, „Reports and Analyses” 2014, t. 1, nr 4, <http://old.csm.org.pl/pl/raporty?download=459:hungary-s-jobbik-party-the-challenge-of-european-ethno-nationalism-and-the-future-of-the-european-project> (dostęp: 14.04.2021).
- Exploring Caucasuss in the 21 Century*, red. F. Companjen, L.K. Marácz, L. Versteegh, University of Amsterdam Press 2010, s. 30–38.
- Farkas I., *A turánizmus*, „Magyar Tudomány” 1993, nr 7.
- Gellért R., Szent-Iványi: *Kommunista örökség hat a magyar külpolitikában*, 2.12.2016, https://mandiner.hu/cikk/20161202_szent_ivanyi_kommunista_orokseg_hat_a_magyar_kulpolitikaban (dostęp: 11.02.2022).
- Gömbös M., *Turáni kérdés*, Bonyhád 1922.
- Grigoriadis I.N., *The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy*, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, 2010, <https://www.ethz.ch/content/specialinterest/gess/cis/center-for-securities-studies/en/services/digital-library/publications/publication.html/115645> (dostęp: 22.09.2022).
- Hajnóczy S., *Turáni világpolitika*, Szeged 1934.
- Hegedűs D., *From Front-runner's, 'EUphoria' to Backmarker's, 'Pragmatic Adhocism'? Hungary's Ten Years within the European Union in a Visegrad Comparison*, „DGAP analyse” 2014, nr 7, http://pdc.ceu.hu/archive/00007099/01/CEPI_Hungary-ten-years_2014.pdf (dostęp: 22.03.2021).
- Héjy D., *Węgry na nowo. Jak Viktor Orbán zaprogramował narodową tożsamość*, Kraków 2022.
- Hornýák J., *Kína gyarmata lesz Magyarország vagy szédületesen jó üzleteket kötünk velük?*, „Portfolio.hu. Gazdaság”, 27.03.2019, <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20190327/kinagyarmata-lesz-magyarorszag-vagy-szeduletesen-jo-uzleteket-kotunk-veluk-318679>, (dostęp: 12.02.2022).
- Horváth J., *Az indiai út hegemoniája*, „Turán” 1918, s. 378.
- <http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2013/makropenzugy/szretyko.pdf> (dostęp: 23.06.2022).

- Kašan D., *Relacje o specjalnym znaczeniu? Chiny w polityce zagranicznej Węgier w okresie rządów Viktora Orbána (2010–2012)*, „Biuletyn Europy Środkowej i Wschodniej. Puls Regionu” 2012, nr 1.
- Kessler J., *Turanism and Pan-Turanism in Hungary: 1890–1945*, Berkeley 1967.
- Kowalczyk M., *Hungarian Turanism. From the Birth of the Ideology to Modernity – an Outline of the Problem*, „Historia i Polityka” 2017, nr 20., s. 49–63.
- Kuus M., *Europe's eastern expansion and the reinscription of otherness in East-Central Europe*, „Progress in Human Geography” 2004, t. 28, z 4, s. 480.
- Laruelle M., *Eurasianism and the European Far Right. Reshaping the Europe–Russia Relationship*, Lanham 2015.
- Lendvai P., Orbán. *Hungary's Strongman*, Oxford 2018.
- Memorandum of Understanding between the Eurasian Economic Commission and the Ministry of Agriculture of Hungary was signed*, 27.07.2016, <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/27-09-2016-5.aspx> (dostęp: 27.09.2016).
- Moreh Ch., *The Asianization of national fantasies in Hungary: A critical analysis of political discourse*, „International Journal of Cultural Studies” 2016, t. 19, nr 3, s. 341–353.
- Müller J.W., *Wo Europa endet. Ungarn, Brüssel und das Schicksal der liberalen Demokratie*, Berlin 2013.
- Nagy É.K., *A turáni gondolat*, [w:] *Óstörténet és nemzettudat. 1919–1931*, Szeged 1991, s. 44–50.
- Nagy J.L., *Magyarország és az arab térség. Kapcsolatok, vélemények, álláspontok. 1947–1975*, Szeged 2006.
- Nagykövetek – Orbán: *a magyar külpolitika alkalmazkodjon az új világrendhez!*, 9.03.2015, <http://duol.hu/belfold/nagykovetek-orban-a-magyar-kulpolitika-alkalmazkodjon-az-uj-vilagrendhez-1684262> (dostęp: 12.03.2022).
- Nemes D., *A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben*, Budapest 1964, s. 354.
- Neszmélyi G.I., Z.S. Kusai, L. Pap, *India – az új kihívás és esély*, „Külügyi Szemle” 2007, nr 1.
- Németh G., *A magyar turánizmus*, „Magyar Szemle” 1931, nr 11, s. 132–139.
- Paikert A., *A Turáni Társaság eddigi és jövőbeni működése*, t. 2: *Jelentés és előterjesztés az 1914. évi január hó 31-iki közgyűlés részére*, Budapest 1914.
- Paikert A., *Ázsia jövője*, „Turán” 1913, nr 1, s. 10–11.
- Paikert A., *Magyar lehetőségek a Keleten*, Budapest 1930.
- Prantner Z., *Új fejezet kezdete? Az 1964. Májusi agyar–jemeni tárgyalások előzményei, eseményei és eredményei*, „Acta Historica. Hungaria” 2005, t. 120, s. 113–139.
- Rác A., *Kétes politikai sikerek, totális gazdasági kudarcok: a keleti nyitás valós mérlege*, „Válasz Online”, 11.08.2019, <https://www.valaszonline.hu/2019/08/11/keleti-nyitas-racz-andras-elemzes/> (dostęp: 12.03.2022).
- Sadecki A., *Turański zaulek węgierskiego „otwarcia na Wschód”*, <http://www.new.org.pl/1086.post.html> (dostęp: 14.04.2022).
- Schmidt J., *Turánizmus*, „Nyugat” 1925, nr 18, s. 137–200.
- Schöpflin G., *Hungary and the EU: a troubled relationship*, 7.11.2012, <http://www.europeanvoice.com/article/2012/november/hungary-and-the-eu-a-troubled-relationship/75601.aspx> (dostęp: 23.06.2022).
- Szegedi C., *Hiszek Magyarország feltámadásában*, Budapest 2012.
- Szekfű G., *A turáni szláv parasztállam*, „Magyar Szemle” 1929, nr 5, s. 30–37.
- Szendrei L., *A turánizmus. Definíciók és értelmezések 1910-től a II. világháborúig*, Máriabesnyő-Gödöllő 2010.

Széchenyi I., *A kelet népe*, Pozsony 1841.

Szijjártó P., *Folytatni kell a keleti nyitás politikáját*, 30.05.2013, <https://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszerelnokseg/hirek/szijjarto-folytatni-kell-a-keleti-nyitas-politikajat> (dostęp: 3.06.2013).

Szilágyi A., „*Threatening other*” or „*role-model brother*”? *China in the eyes of British and Hungarian far-rights*, [w:] *Contemporary Discourses of Hate and Radicalism across Space and Genres*, red. M. Kopytowska, Amsterdam–Philadelphia 2017.

Szretykó Gy., *Az Európai Unió válsága és a keleti nyitás lehetőségei*, <https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2013/makropenzugy/szretyko.pdf> (dostęp: 12.03.2022).

The ‚Illiberal’ Idea Rises. Hungary’s leader issues a warning to a complacent West, 31.07.2014, „The Wall Street Journal”, <http://online.wsj.com/articles/hungarys-illiberal-turn-1406829873> (dostęp: 14.04.2021).

Vámbéry Á., *A magyarok eredete*, Budapest 1882.

Vámbéry Á., *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben*, Budapest 1885.

Vásáry I., „*Nemzeti*” és/vagy „*nemzetközi*”: *a magyar orientalisztika dilemmái*, [w:] *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*, red. A. Szilágyi, A. Bollók, Budapest 2017, s. 148.

Veres P., *The Ethnogenesis and Ethnic History of the Hungarian People*, Budapest 1996.

Winternitz J., *The „Turanian” Hypothesis and Magyar Nationalism in the Nineteenth Century*, [w:], *Culture and Nationalism in the Nineteenth-Century Eastern Europe*, red. R. Sussex, J.C. Eade, Ohio 1985.

Zárás Tallinnban, *Nyitás Ulánbátorban*, „Népszabadság”, 9.07.2014.

Zempléni Á., *Turáni dalok. Mondai és törtéelmi hőségeik. 1900–1910*, Budapest 1910.